

Latvijas tiesiskās nepārtrauktības jautājums vācu okupācijas laikā (1942–1945)

Legal Issues of the State Continuity of Latvia during the Period of German Occupation (1942–1945)

Dr. hist. Kārlis Kangeris

LU Latvijas vēstures institūts

Pētnieks

E-pasts: *carolusk@inbox.lv*

The viewpoint that the Latvian Central Council was the only organisation in the territory of Latvia that kept the idea of the continuity of the Latvian state alive is unfounded. The Latvian local Self-administration, which could also be called the collaboration Self-administration, has used the argument that the Latvian state has not passed away due to the occupations, but instead continues to exist as a subject of international law in a number of petitions to the German civil administration.

There were opportunities for Latvians to state their opinion in questions regarding Latvia's statehood, usually in concurrence with resolving other issues, such as the formation of the Latvian Legion, issuing passports to inhabitants of Latvia, questions regarding reprivatisation and belonging of goods and property of Latvian residents, as well as discussion about granting autonomy to Latvia. Out of the 15 documents analysed in this article at least 12 were submitted to the German civil administration in Latvia.

Atslēgvārdi: padomju un vācu okupācija, starptautiskās tiesības, Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīna.

Keywords: Soviet and German occupation, international law, doctrine of the continuity of the State of Latvia.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	92
1. <i>Dokumenti</i>	93
2. <i>Vācu viedoklis</i>	94
3. <i>Latvijas kuģi: dokumenti Nr. 1, 2, 3, 7, 13</i>	96
4. <i>Latviešu leģions: dokumenti Nr. 4, 5, 6, 8</i>	97
5. <i>Pases: dokuments Nr. 9</i>	100
6. <i>Manta: dokumenti Nr. 14, 15</i>	100
7. <i>Politiski iesniegumi: dokumenti Nr. 10, 11, 12</i>	102
<i>Kopsavilkums</i>	103

<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	104
<i>Literatūra</i>	104
<i>Arhīvu dokumenti</i>	104
<i>Publicētie dokumenti</i>	104

Ievads

1943. gada 13. augustā tika nodibināta Latvijas Centrālā Padome (turpmāk – LCP). Bija jau pagājuši trīs gadi, kopš PSRS bija okupējusi un anektējusi Baltijas valstis. Bija arī pagājuši divi gadi, kopš pirmo okupētāju varu – PSRS – bija nomainījis otrs okupētājs – nacistiskā Vācija. Nav tā, ka laika posmā līdz LCP dibināšanai nekas nebūtu noticis Latvijas valststiesiskā jautājuma risināšanā un ka tikai LCP būtu bijusi Latvijas valstiskās nepārtrauktības idejas radītāja un uzturētāja.¹ Doma, ideja par Latvijas valsts tiesisko tālākpastāvēšanu neradās ar LCP parādīšanos uz skatuves. LCP dibināšanas laikā uzskats, ka Latvija ar okupāciju nav gājusi bojā un turpina pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekts, bija jau ieguvis savu noformējumu dažādos dokumentos, arī tiesiskos tekstos.²

Ja pievērsāties tuvāk notikumiem un norisēm vācu okupācijas laikā Latvijā, tad visu daudzo un dažādo notikumu un norišu starpā kļūst redzams, ka jautājumi par Latvijas tiesisko stāvokli visplašākajā šī jēdziena izpratnē jau no paša sākuma bija dažādu latviešu – gan atsevišķu individu, gan arī “oficiālu” Zemes pašpārvaldes amatpersonu interešu lokā. Latvieši ar vācu pārvaldes amatpersonām runāja par “autonomiju”, pie tam ar vārdu “autonomija” latvieši varēja saprast gan kaut kādu Latvijas autonomijas modeli Vācijas valsts pārvaldes ietvaros, gan arī nākamo suverēno un neatkarīgo Latvijas valsti. Sarunas skāra Latvijas valststiesisko statusu – vai Latvijas valsts ar padomju okupāciju juridiski beigusī eksistēt kā starptautisko tiesību subjekts, vai tā pastāv tālāk kā starptautisko tiesību subjekts, ko sevišķi uzsvēra latviešu sarunu partneri. Runāja par Latvijas iedzīvotāju privātpašumu, ko vācu civilpārvalde solījās atdot atpakaļ bijušajiem īpašniekiem, tā likvidējot padomju varas izdarītās nacionalizācijas sekas. Runāja par Latvijas iedzīvotāju pasēm, par to, kāds pilsonības apzīmējums tajās būtu ierakstāms – vai nu “bezpavalstnieks”, vai “pilsonība nezināma”, vai “PSRS pilsonis”, vai arī “bijušās Latvijas pilsonis”.

Šo tiesisko jautājumu apspriešana sarunās un sarakstē ar vācu iestādēm un to pārstāvjiem sākotnēji izauga no neizpratnes vai nezināšanas, jo vācieši “nedefinēja” latviešiem ne to, kā būtu saprotama vācu okupācija, ne to, vai Latvijas uzņemšanu PSRS sastāvā Vācijas valsts ir *de jure* atzinusi, vai Latvijas iedzīvotāji uzskatāmi par PSRS pilsoņiem, vai Latvijas iedzīvotāju manta ir PSRS īpašums. Turpretī vēlāk tā bija apzināta rīcība – paust, ka PSRS okupācija no starptautisko tiesību viedokļa bijusi nelikumīga un ka tāpēc Latvijas valsts turpina pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekts.

Apspriežot valststiesiskos jautājumus, latviešu pārstāvju sarunu partneri bija vācu ierēdņi, kuri galvenokārt pārstāvēja ģenerālkomisāru Rīgā (Latvijas ģenerālapgabals), retākos gadījumos tie bija Austrumzemes (Ostlandes) reihskomisāra

¹ Par LCP dokumentiem un to likteni sk.: *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945). Izpētes aktualitātes un rezultāti. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 235.–279. lpp.

² Par problemātiku saistībā ar Latvijas valstiskās nepārtrauktības ideju un Latvijas Centrālo Padomi sk.: *Kangeris, K.* Latvijas Centrālā Padome – Latvijas valstiskās nepārtrauktības idejas uzturētāja? Referāts vienības “Austrums” sarīkojumā Rīgā 17.10.2013.

darbinieki. Tomēr šiem vācu ierēdņiem bija aizliegts ar latviešu pārstāvjiem runāt par jautājumiem, kas skāra Latvijas suverenitāti un valsts tiesisko tālākpastāvēšanu.³ Vācu ierēdņi Rīgā varēja latviešiem paust tikai to, ko viņiem Berlīnē norādīja, piemēram, ka Vācijas valsts latviešus ir atbrīvojusi no boļševisma un līdz ar šo atbrīvošanu viņi esot arī zaudējuši savu piederību PSRS, izvairoties no skaidrojumiem, ko juridiski nozīmē “piederības pie PSRS” zaudēšana. Par Latvijas iedzīvotāju pilsonību runāja un lēma Berlīnē visaugstākajos pārvaldes līmeņos, bet šie lēmumi bija un palika slepeni, un tie nebija domāti Latvijas Zemes pašpārvaldes locekļu zināšanai, kur nu vēl plašākai sabiedrībai.

Par Latvijas valststiesiskajiem jautājumiem latvieši (Zemes pašpārvalde) ar vāciešiem (civiltārvalde) principā oficiāli nerunāja, taču iespējas izteikt savu viedokli Latvijas valststiesību jautājumos tomēr radās. Tas parasti notika, risinot kādus konkrētus jautājumus – tie varēja būt saistīti ar Latviešu leģiona veidošanu, ar pasu, personas dokumentu piešķiršanu Latvijas iedzīvotājiem un ierakstiem tajos, ar reprivatizāciju un Latvijas iedzīvotāju mantas un īpašuma piederību vai arī ar diskusiju par autonomijas piešķiršanu Latvijai.

Vācieši savu patieso nostāju Latvijas valststiesību jautājumos latviešiem nekad neatklāja. Kaut arī 1943. gadā viņi paši apsvēra autonomijas piešķiršanu Latvijai, tas tomēr vēl nenozīmēja, ka viņi atklās, kā skatās uz Latvijas inkorporāciju PSRS un uz sekām, kas no tās izriet.

1. Dokumenti

Šai rakstā iecerēts apskatīt un analizēt Latvijas Zemes pašpārvaldes iniciatīvas un skaidrot pašpārvaldes viedokli par Latvijas valsts tiesisko stāvokli. Vācu okupācijas laika dokumentos līdz šim izdevies atrast vismaz 12 dokumentus/iesniegumus/vēstules, kurās Latvijas Zemes pašpārvalde vācu civiltārvaldei izteikusi savu viedokli par Latvijas valststiesisko stāvokli (dokumenti Nr. 1–12). Šai dokumentu grupai būtu jāpieskaita arī divi latviešu un viens vācu tieslietu ekspertu atzinums par Latvijas valststiesisko stāvokli (dokumenti Nr. 13–15):

- 1) 23.02.1942. – Zemes pašpārvaldes Jūrnieceības departamenta iesniegums reihskomisāram.
- 2) 24.07.1942. – Zemes pašpārvaldes iesniegums ģenerālkomisāram Rīgā.
- 3) 24.07.1942. – Zemes pašpārvaldes (Valdmanis) iesniegums okupēto austrumu apgabalu reihsministram Rozenbergam.
- 4) 04.11.1942. – Valdmaņa memorands “Latviešu problēma”.
- 5) 13.02.1943. – Zemes pašpārvaldes memorands (iesniegums ģenerālkomisāram) leģiona jautājumā.
- 6) 02.04.1943. – Tas pats.
- 7) 23.03.1943. – Zemes pašpārvaldes iesniegums okupēto austrumu apgabalu reihsministram Rozenbergam (kuģi).
- 8) 16.11.1943. – Zemes pašpārvaldes iesniegums leģiona u. c. jautājumos ģenerālkomisāram.
- 9) 28.12.1943. – Iekšlietu ģenerāldirektora Dankera raksts ģenerālkomisāram (pases).
- 10) 11.11.1944. – Latvijas Zemes pašpārvaldes vēstule okupēto austrumu apgabalu reihsministram Rozenbergam.

³ Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete an den Reichskommissar, z. Hd. v. Fründt, 11.09.1941. Bundesarchiv – Berlin (Vācijas Federālais arhīvs, BA-B), R 92/45.

- 11) 14.12.1944. – Latvijas Zemes pašpārvaldes vēstule Vācijas reiha ārlietu ministram fon Ribentropam.
- 12) 01.02.1945. – Latviešu leģiona ģenerālinspektora Bangerska iesniegums SS reihsfīreram Himleram.
- 13) 30.06.1942. – profesora Launa ekspertīze (16 sīki apdrukātas lpp.).
- 14) 1943. gada pavasaris (pēc 18.02.1943.) – trīs latviešu juristu atzinums Latvijas īpašumtiesiskā jautājumā (12 lpp.).
- 15) 1943. gada beigās – Zemes pašpārvaldes Memorands par līgumu tiesisko stāvokli, kas regulē vācu tautas piederības pilsoņu izceļošanu no Latvijas un norēķināšanos par izceļotāju un Reiha vāciešu atstāto mantu (21 lpp.).

2. Vācu viedoklis

Vācu okupācijas pārvaldes darbinieki jau no sākta gala bija sagatavojušies tam, ka baltiešu aprindās būs jāsastopas ar šādu argumentu: padomju okupācija nav skārusi Baltijas valstu suverenitāti. Kā nekā bija zināms, ka šī tēze cirkulē baltiešu diplomātu aprindās Londonā un Vašingtonā. Kad šī tēze pirmo reizi rakstītā veidā parādījās Baltijā – lietuviešu memorandā 1941. gada 5. augustā,⁴ okupēto austrumu apgabalu reihministrs Alfrēds Rozenbergs (*Alfred Rosenberg*, 1893–1946) lika izstrādāt “juridisko pamatojumu vācu prettēzēm”: *Bemerkungen zu der litauischen Denkschrift vom 05.08.1941 über die Fortexistenz des litauischen Staates*.⁵ Prettēžu autors bija slavenais starpkaru laika mazākumtautību tiesību eksperts un Vācu tautības grupu savienības pilnvarotais Eiropā – baltvācietis no Igaunijas Dr. Verners Haselblats (*Werner Hasselblatt*, 1890–1958).

V. Haselblats argumentēja, ka neesot nekādu šaubu par to, ka no starptautisko tiesību viedokļa PSRS ir anektējusi Lietuvas valsti un Lietuva līdz ar to ir zaudējusi savu valstisko neatkarību, nemaz nerunājot par suverenitāti, kas esot tikai valstiskuma papildu elements. No starptautisko tiesību viedokļa aneksija esot spēcīgāka, ja anektētajam esot noteikta griba ilgstoši valdīt, ja anektētajā apgabalā valsts vara esot pilnīgi pakļauta un tā vairs neesot spējīga izrādīt jebkādu pretestību. Lietuvas gadījumā visi priekšnoteikumi aneksijas derīgumam (*Gültigkeit*) esot izpildīti.

Kopsavilkumā tika atzīts, ka nākotnē nebūtu lietderīgi pieļaut patstāvīgas Lietuvas valsts izveidošanu:

*“Lietuvas apgabala pārvaldīšanu kā agrākās PSRS teritorijas daļu kārtos Vācijas reihs attiecīgi pēc kara mērķa prasībām, kas ir boļševisma uzvarēšana un iznīcināšana, kā arī pielāgojoties saimnieciskajām un politiskajām nepieciešamībām, **pie kurām nekādā ziņā nav piekaitāma valstiskā neatkarība** [autora izcēlums – K. K.], jo, kā ir pierādījies, tā nav iepretīm PSRS nosargājama, un, ja atjaunos apstākļi, kādi bija pirms vācu karaspēka iesoļošanas, tā arī nākotnē nebūs nosargājama.”*

Šo Haselblata memorandu (prettēzes) vācu civilpārvalde Latvijā kā argumentācijas bāzi principā izmantoja līdz savas valdīšanas galam. Ar šīm prettēzēm iepazīstināja Austrumzemes civilpārvaldes vadošos darbiniekus, jo bija paredzams, ka viņiem ikdienas darbā būs jāsastopas ar lietuviešiem, igauņiem un latviešiem, kuru argumentācijā par savas valsts tiesībām šī tēze varēs izrādīties nozīmīga. Tomēr

⁴ Denkschrift über die rechtliche Lage und die tatsächlichen Verhältnisse im Gebiete Litauen, 05.08.1941. BA-B, R 90/122.

⁵ Bemerkungen zu der litauischen Denkschrift vom 5.8.1941 über die Fortexistenz des litauischen Staates [August 1941]. BA-B, R 90/4 un R 92/45.

ielaieties diskusijās ar baltiešu pārstāvjiem par šo valstu statusu vācu civilpārvaldes ierēdņiem tika aizliegts.⁶ Prettēzes bija domātas tikai pašu zināšanai.

1943. gada pavasarī, kad ģenerālkomisārs Oto Drekslers (*Otto Drechsler*, 1895–1945) bija saņēmis Zemes pašpārvaldes memorandu, kurā bija uzsvērts, ka Latvijas tauta nekad neesot pieņēmusi lēmumu iestāties PSRS (šai rakstā minētais dokuments Nr. 6), reihskomisāra Politiskā nodaļa un pats reihskomisārs par jaunu norādīja ģenerālkomisāram Rīgā, ka A. Rozenberga 1941. gada 11. septembra norādījumi vēl vienmēr esot spēkā un ka viņš no Zemes pašpārvaldes nedrīkstot pieņemt nekādus memorandus, kas skar jautājumus par Latvijas valsts tiesisko tālākpastāvēšanu.⁷ Šai sakarībā Okupēto austrumu apgabalu ministrija uz Rīgu nosūtīja papildu skaidrojumus, kā būtu saprotama Latvijas valsts piederība Padomju Savienībai.⁸

Šais skaidrojums bija teikts, ka, Latvijā izveidojot civilpārvaldi, Okupēto austrumu apgabalu reihsmministrija vienmēr ņēmusi vērā to tiesisko stāvokli, kāds pastāvējis 1941. gada 22. jūnijā: tas nozīmēja atzīt gan padomju varas īstenoto īpašuma nacionalizāciju, gan arī to, ka latvieši pēc 1940. gada 7. septembra kļuvuši par PSRS pilsoņiem. Ja Zemes pašpārvalde uzsverot Latvijas suverenitātes tiesisko tālākpastāvēšanu, tad tas notiekot tāpēc, lai Vāciju Latvijas tiesību jautājumā pozicionētu kā netaisnu. Tikai šī iemesla dēļ vien ar latviešiem nebūtu jāielaižas diskusijās par valsts tiesībām. Ja kādreiz Vācija Latvijai dos autonomijas vai pussuverēnas valsts statusu, tad tas notiks nevis kaut kādu starptautisko tiesību rāmjos par Latvijas valsts tālākpastāvēšanu no pirmskara laikiem, bet gan tāpēc, kā Vācija pati tā vēlēties rīkoties.

Tā kā Latvijas Zemes pašpārvaldes iesniegumi, kuros bija skarti Latvijas valsts tiesiskie jautājumi, nepārstāja ienākt Ģenerālkomisariātā, tad Okupēto austrumu apgabalu ministrija 1944. gada sākumā izstrādāja jaunas vadlīnijas, kādā veidā un ar kādiem argumentiem stāties pretī vietējo pašpārvalžu pārstāvjiem Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, ja būtu jārisina valststiesiski jautājumi. Rakstveidā iepretim pašpārvaldēm nedrīkstēja izteikties, kā tas jau bija noticis Latvijas gadījumā. Šīs jaunās vadlīnijas bija slepenas, un ar tām bija jāiepazīstina tikai vācu pārvaldes atbildīgās personas.⁹

Šajās argumentēšanas vadlīnijās nebija nekā būtiski jauna, kas jau nebūtu agrāk pateikts V. Haselblata prettēzēs vai citos vācu pārvaldes dokumentos, izņemot vienīgi argumentu par īpašumtiesību atjaunošanu: Baltijas tautām jābūt pateicīgām par Vācijas “augstsirdīgo nostāju”, ka tā neprasot, lai atjaunotu baltvācu muižniecības tiesības uz agrārreformās atsavinātiem zemes īpašumiem.

Citādi vācu pārstāvjiem bija jāpauž šāds viedoklis: ir pats par sevi saprotams, ka Baltijas ģenerālapgabali ir atdalījušies no PSRS, un tāpēc tā nav valsts nodevība, ja baltieši (latvieši) Vērmahta rindās cīnās pret Padomju Savienību. Sevišķi plaši bija izvērstā argumentācija pret baltiešu pausto valsts tālākpastāvēšanas tēzi un atgriešanos pie pirmspadomju laika likumiem. Ja pašpārvaldes neuzklausot visus citus argumentus, tad vācu pusei nepārprotami esot jānorāda, ka “vācu vērmahts nav Igaunijas, Latvijas un Lietuvas okupētāja armija, kas reizē arī atrodas brīvas valsts [pasvītrojumi oriģinālā – K. K.] teritorijā, bet gan ir Vācijas reiha orgāns, kas šīs tautas ir izglābis no pilnīgas deportācijas un bioloģiskas iznīcināšanas. [...] Starp citu,

⁶ Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete an den Reichskommissar, z. Hd. v. Fründt, 11.09.1941. BA-B, R 92/45; 25.09.1941. Šis prettēzes tika izsūtītas vadošajiem civilpārvaldes darbiniekiem.

⁷ Lohse an Generalkommissar, 30.04.1943. LNA LVVA, P 70. f., 5. apr., 56. l.

⁸ Leibbrandt an Reichskommissar, 12.07.1943. LNA LVVA, P 70. f., 5. apr., 56. l.

⁹ Rosenberg an Lohse, 15.03.1944. LNA LVVA, P 70. f., 5. apr., 56. l.; noraksti: BA-B, R 6/24 un R 6/58.

būtiski, ka Vācijas reihs baltiešu tautām ir nodrošinājis to substanci, tautisko eksistenci un kultūru, un tas ir svarīgāk nekā visi valststiesiskie juridiskie spātojumi”.¹⁰

3. Latvijas kuģi:¹¹ dokumenti Nr. 1, 2, 3, 7, 13

Latvijas Zemes pašpārvaldes Jūrniecības departaments ar vācu okupācijas varas iestādēm jau 1941. gada augustā bija uzsācis saraksti par Latvijas kuģu likteni. Pirmo plašo iesniegumu Jūrniecības departaments iesniedza 1942. gada 23. februārī, Austrumzemes reihskomisāram lūdzot izbeigt pret 14 Latvijas kuģiem uzsāktu prižu tiesas procesu un kuģus atdot atpakaļ to īpašniekiem.¹² Jūrniecības departamenta argumentācijai bija divas līnijas. Pirmā argumentēja: tā kā Vācijas reihs atzīstot privātpašumu, tad tas nevarot būt saskaņā ar Vācijas tiesisko izpratni, ja tā atzītu PSRS varas īstenoto Latvijas kuģu nacionalizāciju par likumīgu. Otrā argumentācijas līnija balstījās uz prižu likumdošanu. Prižu tiesībās kuģu piederību parasti nosakot pēc karoga, ar kuru tas brauc, un, tā kā PSRS karogs uz Latvijas kuģiem neesot uzvilīts saskaņā ar tiesību normām, tad kuģu piederību vajadzētu skatīt nevis pēc karoga, bet gan pēc kuģu īpašnieku pilsonības, kuri neesot ieguvuši PSRS pilsonību. Vācijas reihs nekad neesot tieši (*ausdrücklich*) atzinis Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā, un arī vācu civilpārvalde Latvijā atzīstot agrākās Latvijas brīvvalsts izsniegtās pases. Tāpēc Latvijas rēderi neesot zaudējuši savas tiesības uz kuģiem un prižu tiesai kuģus vajadzētu nodot atpakaļ Latvijas rēderiem.

Kad tuvojās pirmo Latvijas kuģu lietu izskatīšana prižu tiesā, arī Latvijas Zemes pašpārvalde ar vēstulēm/iesniegumiem griezās pie ģenerālkomisāra Rīgā¹³ un okupēto austrumu apgabalu reihministra Rozenberga,¹⁴ skaidrojot Latvijas kuģniecības jautājumu. Sevišķi iesniegumā Rozenbergam tika uzsvērts: latviešiem nekādā ziņā nebūšot pieņemams uzskats, ka Latvijas tirdzniecības flote pāriešot vācu rokās kā “ienaidnieka kuģi, kuru īpašnieki esot boļševistu valsts pilsoņi”. Bez tam vēstulē Rozenbergam tika atzīts, ka, pirmkārt, Latvijas kuģiem braukt ar padomju karogu arī pēc padomju likumiem neesot bijis juridiski pamatoti, un ka, otrkārt, pēc starptautisko tiesību normām Latvijas rēderi nekad neesot kļuvuši par padomju pilsoņiem, jo Latvijas iekļaušanu Padomju Savienības sastāvā pēc starptautisko tiesību normām nevarot uzskatīt par likumīgu, respektīvi, spēkā esošu.

Šī bija pirmā reize vācu okupācijas laikā, kad Zemes pašpārvalde kādā dokumentā vācu pārvaldei pauda savu viedokli par Latvijas valststiesisko statusu – ka Latvijas pilsoņi neesot kļuvuši par PSRS pilsoņiem un ka Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā no starptautisko tiesību viedokļa nevarot uzskatīt par spēkā esošu. Šīs domas šais divos dokumentos tika izteiktas īsi, dažos teikumos, bet Zemes pašpārvaldes nākamajos iesniegumos šī argumentācija tika izvēsta plašumā, izmantojot gan Hamburgas Universitātes profesora Dr. Rūdolfa Launa (*Rudolf Laun*, 1882–1975)

¹⁰ Rosenberg an Lohse, 15.03.1944. LNA LVVA, P 70. f., 5. apr., 56. l.; noraksti: BA-B, R 6/24 un R 6/58.

¹¹ Tuvāk par Latvijas kuģu jautājumu vācu okupācijas laikā sk.: *Kangeris, K.* Pilsonība un manta – tiesiskie un valststiesiskie jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1944): Latvijas tirdzniecības flote. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 547.–561. lpp.

¹² G. Kruminsch an den Reichskommissar für das Ostland, 23.02.1942. BA R 92/1281 [dokuments Nr. 1].

¹³ Landeseigene Verwaltung (Oskars Dankers, Voldemārs Zāgars, Oskars Leimanis, Alfrēds Valdmanis, Jānis Skujevics, Pēteris Vanags) an Generalkommissar in Riga, 24.07.1942. BA, R 92/1281 [dokuments Nr. 2].

¹⁴ Landeseigene Verwaltung an Reichsminister Rosenberg, 24.07.1942. BA, R 92/1281 [dokuments Nr. 3].

ekspertīzes atzinumus, gan pašu latviešu juristu atzinumus šajos starptautisko tiesību jautājumos.

Vēlāk 1943. gada 23. marta vēstulē Latviešu Zemes pašpārvalde vēlreiz norādīja, ka Padomju Savienības okupācija no starptautisko tiesību viedokļa uzskatāma par spēkā neesošu un tāpēc Vācijas valdībai Latvijas kuģu prīžu tiesas jautājumā būtu jāieņem cits viedoklis – kuģi jāatdod latviešu īpašniekiem, sevišķi ievērojot Latvijas ģenerālapgabālā paredzēto īpašumu reprivatizācijas procesu.¹⁵

Tāpēc iesniegumam bija pievienota profesora Launa ekspertīze par Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā.¹⁶ Launs savā garajā ekspertīzē norāda, ka saskaņā ar pastāvošajām starptautisko tiesību normām (jo starptautiskā sabiedrība – valstu kopums, vairākums – neesot inkorporāciju atzinusi) Padomju Savienība neesot juridiski ieguvusi Latvijas teritoriju, bet gan to ieguvusi kā teritoriju okupējoša vara, kas tajā uztur kārtību, mieru un drošību. Bez tam Latvijas Saeimas 1940. gada 21. jūlija lēmums iestāties PSRS sastāvā esot bijis nelikumīgs, jo neesot ievērota Latvijas Satversme. Vācijas prīžu tiesai esot jāņem vērā viedoklis, ka Latvija kā valsts *de jure* vēl tagad pastāvo un ka tās iedzīvotāji esot Latvijas un nevis Padomju Savienības pilsoņi. Ekspertīzē gari un plaši iztirzāts arī jautājums, kā būtu novērtējama Vācijas valsts rīcība Latvijas inkorporācijas atzīšanas jautājumā, secinot, ka Vācijas valsts Latvijas inkorporāciju nav atzinusi. Vācijas valsts 1940. gadā parādīto “konkludento rīcību” nekādā gadījumā nevarot iztulkot kā piekrišanu inkorporācijas atzīšanai. Tādēļ pēc starptautiskajām tiesībām līdz turpmākam vēl *de jure* pastāvo Latvijas teritoriālā integritāte, pilsonība, Latvijas valsts un tās pilsoņu īpašuma tiesības, kamēr Vācijas reihš neesot spēris citus definitīvus inkorporācijas atzīšanas soļus.

4. Latviešu leģions:¹⁷ dokumenti Nr. 4, 5, 6, 8

Karaspēka izveidošana no Latvijas iedzīvotājiem sāka iezīmēties pēc 1942. gada novembra sākuma, kad Alfrēds Valdmanis (1908–1970) vāciešiem bija iesniedzis savu memorandu “Latviešu problēma” (04.11.1942).¹⁸ Tam sekoja konkrēts piedāvājums Latvijā mobilizēt 100 000 vīru.

Pirmo konkrēto priekšlikumu ģenerālkomisāram iesniedza pats Valdmanis 1942. gada 30. novembrī, kā “minimālo prasību” mobilizācijai izvirzot “neatkarības restaurāciju”.¹⁹ Šo Valdmaņa priekšlikumu ģenerālkomisārs nepieņēma, norādot, pirmkārt, ka viņš neesot latviešu tautas pārstāvis, un, otrkārt, ka iesniegumā esot izvirzītas neiespējamās prasības.

Divas dienas vēlāk tika iesniegts jauns priekšlikuma teksts, ko šoreiz bija parakstījuši visi septiņi Zemes pašpārvaldes ģenerāldirektori un ko ģenerālkomisārs

¹⁵ Dankers an Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 23.03.1943. BA-B, R 92/1281 [dokuments Nr. 7].

¹⁶ Gutachten über die Frage sind die deutschen Grichte an die nach russischem Recht im Sommer 1940 vollzogene Einverleibung Lettlands in die Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken gebunden? Rudolf Laun, 30.06.1942. BA-B, R 92/1281 [dokuments Nr. 13].

¹⁷ Plaši par valststiesiskajiem jautājumiem vācu okupācijas laikā rakstījis Kārlis Kangeris, sk.: Kangeris, K. Latvijas valststiesiskie, pilsonības un materiālo vērtību jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1945). No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. ..., 137.–172. lpp.; Kangeris, K. Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un “lielā politika” kara gados (1941–1945). No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj. Latvija Otrajā pasaules karā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, ISBN 9984-601-98-6, 79.–94. lpp.

¹⁸ Zemgals, B. Dienās baltās nebartās. Stāsts par Alfrēda Valdmaņa darbu tautai un tēvzemei. Ženēvā: Leonids Zemgals, 1949, 155.–163. lpp. [dokuments Nr. 4].

¹⁹ Valdmaņa vēstule ģenerālkomisāram, 30.11.1942. Zemgals, B. Dienās baltās nebartās ..., 84.–85. lpp.

O. Drekslers nosūtīja tālāk citām vācu iestādēm.²⁰ Teksts bija formulēts diplomātiskāk, bet tajā netrūka norāžu uz Latvijas tiesiskajiem jautājumiem:

“Latvijas Zemes pašpārvalde atļaujas norādīt, ka tā nav ne valststiesiski, ne praktiski spējīga īstenot mobilizāciju. Latviešu tauta un viņas provizoriskā pārstāvniecība – Zemes pašpārvalde – vēl visu laiku gaida Lielvācijas Vadoņa lēmumu par Latvijas valststiesiskā statusa atrisināšanu.

Mums ir stingra pārlicība, ka tikai suverenitāte, līdzīgi Slovākijai, Latvijas gadījumā būtu tas valstiskais veidojums, kas latviešu tautā izraisītu patriotisku sajūsmu un apziņu par absolūtu vācu-latviešu likteņa kopību un kas dotu arī pozitīvus rezultātus, ja būtu jāreķinās ar tautas nobalsošanu, kuras nozīmi mūsu zemē nedrīkst novērtēt par zemu”.

Tā kā 1943. gada februāra sākumā vācieši bija noteikuši mobilizācijas kārtību un iesaucamos gadagājumus (1919–1924), bet Zemes pašpārvaldei te nebija bijusi nekāda teikšana, tad tā speciālā memorandā 1943. gada 13. februārī vēlējās izteikt savu viedokli, “lai ar to radītu iespējas mūsu tautu atklāti un brīvi uzaicināt upurpilnai cīņai pret PSRS, nepārkāpjot starptautiskās tiesības un Hāgas sauzemes kara vešanas konvencijas”.²¹

Šī memoranda pilnais teksts nav atrodams starp vācu civilpārvaldes dokumentiem, un šajos dokumentos nav ne mazāko norāžu uz šāda dokumenta eksistenci. Ļoti iespējams, ka memoranda pilnais teksts vāciešiem nekad netika iesniegts. Pilnā memoranda teksta norakstu 1943. gadā latviešu aprindas slepeni nosūtīja uz Zviedriju, kur tas tika tālāk izplatīts.²²

Latvijas Zemes pašpārvalde savā 13. februāra memoranda ievadā uzsvēra, ka mobilizācijas priekšnoteikums esot patstāvīgas Latvijas valsts pastāvēšana. Ar memorandā izteiktajiem priekšlikumiem pašpārvalde vēloties mobilizācijas akcijai dot juridisku un tautas dziļākām vēlmēm atbilstošu tiesisku un faktisku bāzi.

Memoranda 2. nodaļā analizēta Hāgas sauzemes kara vešanas konvencija. No konvencijas izrietot, ka mobilizācijai esot sava veida piespiedu raksturs. Tomēr būtiskākais esot nevis šie “spaidi”, bet gan tas, ka ar mobilizāciju kareivis tiekot iesaistīts akcijā pret savu tēvzemi. No tā izrietot jautājums, vai Padomju Savienība būtu uzskatāma par latviešu tautas tēvzemi vai ne. Skaidrs, ka PSRS Latvijas iedzīvotājus uzskatot par PSRS pilsoņiem. No tā izriet, ka PSRS visus Latvijas pilsoņus, kas piedalās karā pret to, uzskata par valsts nodevējiem ar visām no tā izrietošajām konsekvencēm. “Tāpēc visu latviešu vārdā Zemes pašpārvalde deklarē, ka suverēnā latviešu tauta nekad nav pieņēmusi lēmumu pievienoties PSRS vai nodot tai daļu no savām suverēnajām tiesībām.”

Memoranda 3. nodaļā tuvāk apskatīta Latvijas pievienošana PSRS. Tā kā par Latvijas pievienošanu PSRS Latvijā nav notikusi tautas nobalsošana, kā to prasa Satversme, tad šī iestāšanās juridiski nekad nav ieguvusi likuma spēku. Tāpēc Latvijas iekļaušanai PSRS starptautiskajās tiesībās nav seguma un tā no sākta gala uzskatāma par spēkā neesošu. Ir notikusi tikai brutāla, varmācīga aneksija. No tā izriet,

²⁰ [Antrag der landeseigenen Verwaltung], 02.12.1942. LNA LVVA, P 70/5/32.

²¹ Landeseigene Verwaltung Lettlands an Generalkommissar in Riga, 13.02.1943. Teksts atrodams, piemēram, Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā starp bijušās Londonas sūtniecības dokumentiem vai arī ASV Valsts arhīvā: National Archives and Records Administration (NARA), M 1177, 17. rullis [dokuments Nr. 5].

²² Enclosure No. 3 to despatch No. 2214, dated September 21, 1943. NARA, M 1177, 17. rullis [dokuments Nr. 5].

ka “Latvijas tauta un arī Latvijas valsts nav zaudējusi ne savu suverenitāti, nedz arī tā iestājusies PSRS”.

Memoranda 4. nodaļa pievēršas Tautu Savienības 1932. gada 11. marta lēmumam neatzīt teritoriālās pārmaiņas, kas ir pretrunā ar 1928. gada Briāna-Keloga un Tautu Savienības paktu. No šo starptautisko normu pamata izrietot, ka ar okupāciju radītais stāvoklis neesot atzīstams. Arī citas valstis līdz šim neesot *de jure* atzinušas Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā. “Neskatoties uz to, Vācijas valstij būtu tā iespēja pašai no sevis paziņot, ka Latvijas aneksija bijusi nelikumīga, ar ko skaidri parādītu, ka Latvija nepieder PSRS.”

Tā kā 1943. gada 13. februāra memorands vāciešiem nekad netika iesniegts, viņiem 1943. gada 2. aprīlī tika iesniegts šī memoranda izvilks, lai “iespējami drīz panāktu vāciešu lēmumu par Latvijas ģenerālapgabala starptautisko tiesību statusu”.²³ Zemes pašpārvaldes 2. aprīļa iesniegums ģenerālkomisāram O. Dreksleram sastāvēja no 13. februāra memoranda 3. nodaļas. Uz to neviena vācu civilpārvaldes iestāde Zemes pašpārvaldei neatbildēja.

Otru memorandu saistībā ar Latviešu leģiona veidošanu, kurā skāra Latvijas valsts tiesību jautājumus, Zemes pašpārvalde iesniedza 1943. gada 16. novembrī, savu palikšanu amatā saistot ar zināmu prasību izpildīšanu.²⁴

Iesniegumā bija teikts, ka Zemes pašpārvalde pie labākās gribas nevarot piekrist uzskatam, “ka latviešu tautu un viņu valsti no vācu puses uzskatot par Padomju Savienības sastāvdaļu, ja runa esot par materiālām vērtībām, bet pretējais izpaužoties tais gadījumos, kad Latvijas dēli un zemes bagātības jāiesaista cīņā pret boļševismu”. Latvijas tautas mobilizēšana esot cieši saistīta ar jautājumu par Latvijas inkorporācijas PSRS neatzīšanu. “Iesaukt latviešu vīru stāvoklim starptautisko tiesību ziņā tik tālu būtu jābūt skaidram, ka vismaz pēc zemes (valsts) tiesiskām nostādnēm, kuras armijā viņi dodas karā, viņi neskaitītos kā nodevēji.”

Šo Zemes pašpārvaldes iesniegumu internī komentēja reihskomisārs Hinrihs Loze (*Hinrich Lohse*, 1896–1964).²⁵ No Vācijas reiha puses esot izslēgts, ka tas neatzītu Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā. Iekļaušanu Padomju Savienībā Latvija pati pieņēmusi, neizrādot nekādu pretestību. Priekšnoteikumus, lai Latvijai būtu iespējas izstāties no Padomju Savienības, ir radījis Vācijas reihis ar valsts atbrīvošanu. Izstāšanās no Padomju Savienības galīgi tiks īstenota pēc Padomju Savienības pieveikšanas karā.

Ģenerālkomisārs O. Drekslers Zemes pašpārvaldei atbildēja rakstiski, paziņodams, “ka sakarā ar to, ka vācu vērmahts ir ieņēmis Latvijas ģenerālapgabalu, Latvija vairs nav uzskatāma par Padomju Savienības sastāvdaļu”.²⁶

Saistībā ar pašpārvaldes 1943. gada 16. novembra iesniegumu un draudiem atkāpties no amatiem Berlīnē tika apsvērts, vai šādā gadījumā latviešu ģenerāldirektorus nevajadzēt apcietināt un ievietot koncentrācijas nometnē.²⁷ Citi ministrijā ieteica nogaidīt reihskomisāra un ģenerālkomisāra ziņojumus, pie reizes arī uzskatot,

²³ Drechsler an Reichskommissar, 02.04.1943. LNA LVVA, P 70/5/56 [dokuments Nr. 6].

²⁴ Landeseigene Verwaltung an Generalkommissar, 16.11.1943. BA-B, R 6/5 un R 6/165 [dokuments Nr. 8]; dokuments publicēts dokumentu krājumā: Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945. Sast. Vilis Samsons. Rīga: Zinātne, 1990, ISBN 5-7966-0671-9, dok. Nr. 26, 134.–136. lpp. Dokumentu bija parakstījuši ģenerāldirektori Mārtiņš Prīmanis, Oskars Dankers, Oskars Leimanis, Jānis Skujevics un Alberts Kviesis.

²⁵ Lohse an Generalkommissar, 05.12.1943. BA-B, R 6/165.

²⁶ Drechsler an Generaldirektor des Innern, 02.02.1944; Ģenerāldirektoru padomes sēžu protokols Nr. 164, 02.02.1944. Kopija K. Kangerā privātarhīvā.

²⁷ Der Chef des Führungsstabes Politik, Pers. Referent, 01.12.1943. BA-B, R 6/167.

ka ģenerāldirektoru apcietināšana Vācijai būtu liels apkaunojums.²⁸ Ar ģenerāldirektoriem nekas nenotika, viņi palika amatos un turpināja viņiem uzticēto Latvijas iedzīvotāju mobilizāciju. Toties turpmākajos iesniegumos vairs nerakstīja par Latvijas valststiesiskajiem jautājumiem.

5. Pases: dokuments Nr. 9

Izstrādājot galīgos noteikumus jaunajai Ostlandes pasei, vācu civilpārvalde noteica, ka Latvijas iedzīvotāju gadījumā pasēs būtu jāraksta "PSRS pilsonis – Latvijas ģenerālapgabals". Šis plānotais ieraksts pamudināja Zemes pašpārvaldi izteikt savu viedokli Latvijas iedzīvotāju pilsonības jautājumā.

Pēc Zemes pašpārvaldes uzskata plānotais ieraksts pasē esot pretrunā ar starptautisko tiesību normām un Latvijas republikas valststiesiskajiem aktiem, kā arī pretrunā ar rīkojumiem un norādījumiem, kurus izdevusi vācu civilpārvalde. Latvijas uzņemšana PSRS sastāvā esot bijusi nelikumīga, jo neesot tikuši ievēroti Satveršanas noteikumi, kas šādos gadījumos paredz tautas nobalsošanu. Ja vācieši latviešus uzskatītu par padomju pilsoņiem, tad būtu bijis nelogiski 1942. gada 16. jūnijā aicināt Zemes pašpārvaldi visasākajā veidā protestēt pret Londonas konferences prasībām, Baltijas valstis pēc kara iekļaut PSRS sastāvā un tūlīt Padomju Savienības rīcībā nodot Londonā esošo Latvijas republikas sūtniecību. Tāpat arī būtu nelogiski, ja latviešus atzītu par PSRS pilsoņiem un Zemes pašpārvaldei uzdotu Latvijas pilsoņus iesaukt karadienestā. Citādi tas varētu nozīmēt, ka vācieši latviešiem dod rīkojumus izdarīt valsts nodevības aktus. Zemes pašpārvalde jau atkārtoti esot uzsvērusi, ka Latvija nav bijusi un nav Padomju Savienības sastāvdaļa un ka Latvijas iedzīvotāji ir Latvijas un nevis Padomju Savienības pilsoņi. Būtu jāatmet nodoms pasēs Latvijas iedzīvotājus ierakstīt kā PSRS pilsoņus, un Latvijas iedzīvotājiem arī turpmāk jāskaitoties Latvijas pilsoņiem.²⁹

Uz šo iesniegumu Zemes pašpārvalde saņēma rakstisku atbildi no reihskomisāra H. Lozes. Tas bija visai neparasti, un atbildē tika doti paskaidrojumi, kā saprast Latvijas piederību PSRS:

*"Man nav zināms, ka vācu amatpersonas vai Zemes pašpārvaldes iestādes būtu paudušas, ka Latvija nekad nav bijusi Padomju Savienības sastāvdaļa. Es esmu Jums paziņojis, ka sakarā ar to, ka vācu Vērmahts ir ieņēmis Latvijā, tā vairs nav Padomju Savienības sastāvdaļa. Toties jau no tā vien izriet, ka fakts par Latvijas piederību Padomju Savienībai pirms vācu karaspēka iesaņemšanas nav noliedzams."*³⁰

6. Manta: dokumenti Nr. 14, 15

Otrs jautājums, kuram vācu iestādēm dažkārt vajadzēja pievērsties, bija par Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā: kādā veidā šī inkorporācija no Vācijas puses būtu saprotama un novērtējama – vai tā bija tikai *de facto* atzīšana vai reizē arī *de jure* atzīšana?

Par Latvijas inkorporācijas PSRS *de facto* un *de jure* atzīšanas jautājumiem Vācijas valdība nav atklāti izteikusies. Ja kādreiz kaut kas ir teikts, tad, piemēram, tādā veidā, ka "no Vācijas puses Latvijas iekļaušana PSRS sastāvā nav atzīta tieši, bet gan

²⁸ Führungsstab Politik an Chef des Führungsstabes Politik, 04.12.1943. BA-B, R 6/167.

²⁹ Dankers an Generalkommissar, 28.12.1943. LNA LVVA, P 69. f., 1a. apr., 29. l. [dokuments Nr. 9].

³⁰ Lohse an Dankers, 04.02.1944. LNA LVVA, P 69. f., 1a. apr., 29. l.

tas noticis klusuciešot un ar konkludento rīcību”.³¹ Un, ja tiek minēti Vācijas rīcības piemēri, tad tie parasti ir no 1940. gada, kā, piemēram, Vācijas diplomātisko pārstāvniecību likvidācija Baltijas valstīs, bet galīgi noklusēti tiek 1941. gada 10. janvāra t. s. Maskavas līgumi.

Toties Berlīnes iestādēs, kas nodarbojās ar okupētās Latvijas mantas un īpašuma jautājumiem, novērtējot Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā, valdija vienprātība: “.. Baltijas valstu iestāšanās PSRS sastāvā esot notikusi likumīgi pēc tautas nobal-sošanas šajās valstīs, un Vācijas reihs Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā esot atzinis gan faktiski, gan arī formāli diplomātiski.”³² Maskavas līgumu parakstīšanai pamatā esot bijusi tieši PSRS tiesību atzīšana Baltijas valstīs, kas nacionalizējusi arī Vācijas reiha pilsoņiem piederošo īpašumu.³³ Kaut gan vācu puse nelietoja apzīmē-jumu *de jure*, tomēr Baltijas valstu inkorporācijas PSRS sastāvā atzīšanai bija *de jure* raksturs. Pēc Vācijas valdības uzskata Baltijas valstu pilsoņi kļuva par PSRS pilso-ņiem un viņu manta un īpašumi ar nacionalizācijas procesu kļuva par PSRS mantu un īpašumu.

Saistībā ar īpašumu jautājumu kārtošānu pēc privatizācijas likuma izdošanas 1943. gada 18. februārī no latviešu puses tika sagatavotas divas plašas juridiskas ekspertīzes.

1. Triju latviešu juristu atzinums Latvijas īpašumtiesiskajā jautājumā (12 lpp., sagatavots 1943. gada sākumā).³⁴
2. Memorands par līgumu tiesisko stāvokli, kas regulē vācu tautas piederības pilsoņu izceļošanu no Latvijas un norēķināšanos par izceļotāju un Reiha vāciešu atstāto mantu (21 lpp., sagatavots 1943. gada beigās vai 1944. gada sākumā).³⁵

Triju latviešu juristu atzinumā vispirms analizēta Latvijas iekļaušana PSRS sa-stāvā, atzīstot to par nelikumīgu; tad starptautisko tiesību nozīme attiecībā uz Lat-vijas inkorporāciju, ko pasaules valstis neesot *de jure* atzinušas; tad Tautu Savienības nostāja par spēka un varas lietošanu starptautiskajās attiecībās, kas tiek aizliegta; tad Vācijas reiha nostāja iepretim Latvijai un beigās jautājums, vai ar “otr-okupanta” (Vācijas) varas pārņemšanu Latvijā automātiski arī neizbeidzas “pirm-okupanta”

³¹ Auswärtiges Amt, Dr. Albrecht an Reichskommissar beim Oberpräsidium Berlin, 12.03.1942. BA-B, R 92/1281.

³² Aktenvermerk, 02.10.1943. BA, R 87/90.

³³ Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete an Reichsminister der Justiz, 04.07.1942. BA-B, R 87/89.

³⁴ Triju latviešu juristu atzinums Latvijas īpašumtiesiskajā jautājumā (tālākais teksts aiz virsraksta ir vācu valodā). NARA, M 1177, 17. rullis [dokuments Nr. 14]. Angļu valodā tulkotu dokumentu publicējis Andrievs Ezerģails: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941–1945. What Did America Know? No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 5. sēj. Rīga, 2002, ISBN 9984-601-05-6, 335.–342. lpp. Juristu atzinuma tekstu latviešu valodā publicējis Leonīds Siliņš: *Siliņš, L.* Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2001, ISBN 9984-643-36-0, 239.–251. lpp. Šo dokumentu Siliņš sauc par “četrus latviešu juristu atzinumu”, tā autori minēti V. Zamuels, M. Čakste, R. Alksnis un H. Vītols. Juristu atzinums datēts ar 20.01.1944. Tomēr ir skaidrs, ka šo atzinumu Stokholmā izplatīja Voldemārs Salnājs jau 1943. gada vasarā: Herschel V. Johnson – The Secretary of State, 21.09.1943. NARA, M 1177, 17. rullis. Juristu atzinums arī atrodams starp sūtņa Jūlija Feldmaņa atstātajiem dokumentiem – atzinumam pievienots ievads vācu valodā, kurā skaidrota latviešu tautas nostāja vācu okupācijas laikā: Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives (HI), Feldmanis collection, Box 2.

³⁵ Memorandum über die rechtliche Lage der Verträge, welche die Umsiedlung Bürger deutsche Volkszugehörigkeit aus Lettland und die Verrechnung der von den Umsiedlern und Reichsdeutschen zurückgelassenen Werte regeln, bez datuma. Ģenerāldirektora J. Mieža dokumenti, K. Kangerā privātarhīvs.

(PSRS) radītā tiesiskā sistēma un pieņemtie lēmumi. Atzinumu latviešu juristi no-
beidz ar trīs punktiem:

1. *agrāk boļševiku okupētās un tagad no Lielvācijas atbrīvotās Baltijas valstis Latvija, Igaunija un Lietuva nav savu suverenitāti pazaudējušas;*
2. *tikko pieminētā suverenitāte nav nekāds šķērslis, lai šīs tautas nevarētu uzņemt turpmākās Jaunās Eiropas tautu saimē un*
3. *Latvijas politiskā un saimnieciskā struktūra, kā Jaunās Eiropas sastāvdaļa, tiktu galīgi noteikta miera konferencē, kurā arī Latvijai būtu jāpiedalās.”*

Otru memorandu savas specifikas dēļ šajā rakstā tuvāk neanalizēsim, tomēr arī tajā skaidri tiek pamatots un izteikts viedoklis, ka ar padomju okupāciju Latvija savu suverenitāti nav zaudējusi:

*“No iepriekšējiem paskaidrojumiem izriet, ka no starptautisko tiesību viedokļa Latvija arī vāciešu okupācijas pārvaldes laikā turpina pastāvēt kā tiesību subjekts. Tiesības, kuras Latvija ieguvusi ar starptautiskiem līgumiem, netiek ne atceltas, ne arī tās pāriet uz okupantu – Vācijas valsti –, bet gan līdz galīgai starptautiskā stāvokļa nokārtošanai paliek saistītas ar zemi un tautu”.*³⁶

Šie divi memorandi līdz šim nav starp vācu civilpārvaldes dokumentiem atrasti, bet tie arī vēl nav visur meklēti, piemēram, *Umsiedlungs Treuhandgesellschaft* fondos. Ja arī šie memorandi nebūtu tikuši vāciešiem iesniegti, viens ir skaidrs: Zemes pašpārvalde savā argumentācijā izmantoja šajos memorandos rakstīto.

7. Politiski iesniegumi: dokumenti Nr. 10, 11, 12

Par Latvijas valsts statusa jautājumu Latvijas Zemes pašpārvalde izteicās vēstulē okupēto austrumu apgabalu reihsministram Rozenbergam 1944. gada 11. decembrī, kad pašpārvalde Latviju bija jau atstājusi un tagad atradās Berlīnē. Latviešu mērķis esot “brīvās patstāvīgās Latvijas atjaunošana”. Latviešu spēkus cīņā pret boļševismu varēšot vislabāk mobilizēt tādā gadījumā, ja Lielvācija “apsolītu un apstiprinātu” “brīvās un patstāvīgās Latvijas atjaunošanu un atzīšanu”. Pirmais solis šajā virzienā varētu būt pašreizējās Latvijas Zemes pašpārvaldes likvidēšana, tās vietā izveidojot Nacionālo komiteju ar valdības tiesībām.³⁷

Līdzīga satura vēstuli, tikai daudz plašāku Latvijas Zemes pašpārvalde nosūtīja Vācijas ārlietu ministram Joahimam fon Ribentropam (*Joachim von Ribbentrop*, 1893–1946). Latviešu tautai esot jārod galīga skaidrība par savu starptautiski tiesisko nākotni. Jau tagad Vācijas valsts valdība varētu “atklāti apsolt un apstiprināt latviešu tautai viņas cīņas mērķi – viņas svētākās cerības – brīvās un pastāvīgās Latvijas atjaunošanas un atzīšanas piepildīšanu”. Esot nepieciešams arī radīt latviešu tautai pārvaldes orgānu, “kam būtu piešķirtas suverēnas tautas valdības tiesības, kas atrodas ciešā savienībā ar Vācijas valsti”. Vēstules beigās fon Ribentrops tika lūgts “ievadīt Latvijas suverenitātes atzīšanu un apstiprināšanu no Vācijas valsts vadības puses”.³⁸

Uz šiem iesniegumiem ne Rozenbergs, ne arī Ribentrops neatbildēja. Tomēr situācija mainījās ar 1945. gada 21. janvāri, kad SS reihsfirera Heinriha Himlera

³⁶ Memorandum über die rechtliche Lage der Verträge ..., 13. lpp.

³⁷ Latvijas Zemes pašpārvaldes vēstule Rozenbergam, 11.11.1944. Ģenerāldirektora Jāņa Mieža dokumenti, K. Kangeras privātkolekcija [dokuments Nr. 10].

³⁸ Latvijas Zemes pašpārvaldes vēstule fon Ribentropam, 14.12.1944. Ģenerāldirektora Jāņa Mieža dokumenti, K. Kangeras privātkolekcija [dokuments Nr. 11].

(*Heinrich Himmler*, 1900–1945) rokās tika nodota Kurzemes pārvaldīšana. Himlers bija ar mieru pieļaut kādas latviešu Nacionālās komitejas izveidošanu, kurai arī varētu uzticēt Kurzemes pārvaldi. Tādu uzdevumu Latviešu leģiona ģenerālinpektors Rūdolfis Bangerskis saņēma no SS Galvenās pārvaldes šefa Gotloba Bergera (*Gottlob Berger*, 1896–1975) 1945. gada 6. februārī. Pirms Bangerskis šo darbu uzņēmas, viņš vāciešiem bija iesniedzis savu memorandu ar priekšlikumiem, tā beigās bija četri punkti, kas saistījās ar Latvijas tiesisko statusu:³⁹

“Pēc maniem ieskatiem, no vācu puses nepieciešami šādi deklarējumi:

- 1) *ka Vācija ne 1940. gadā, ne arī tagad neatzīst Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai;*
- 2) *ka Vācija joprojām uzskata Latviju par patstāvīgu un neatkarīgu valsti 1940. gada 17. jūnija robežās;*
- 3) *ka Vācijas valdība atzīst Latvijas pagaidu valdību par vienīgo suverēnās varas nesēju Latvijā;*
- 4) *ka Latvijas pagaidu valdība tūlīt pārņem civilo pārvaldi ienaidnieka neieņemtā un no ienaidnieka atbrīvojamā Latvijas telpā ārpus frontes joslas.”*

Kā jau parasts, par šiem četriem iesnieguma punktiem vācieši neizteicās, tomēr atļaujot 1945. gada 20. februārī Potsdamā nodibināt Latvijas Nacionālo komiteju (turpmāk – LNK).⁴⁰ LNK turpmākai darbībai vajadzēja balstīties uz jaunievēlētā LNK prezidenta Rūdolfā Bangerskā (1878–1958) deklarāciju LNK dibināšanas sapulcē un Oskara Dankera (1883–1965) deklarāciju par Latvijas pagaidu satversmes principiem,⁴¹ lai tādā veidā tiktu sperti “pirmie soļi uz Latvijas atjaunošanu”.⁴²

Kopsavilkums

Latviešu Zemes pašpārvalde mēģināja noskaidrot, vai Vācijas reihs atzinis Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā, vai Latvijas iedzīvotāji ir PSRS pilsoņi, kam pieder manta un īpašums Latvijā? Bez tam latviešu argumentācijā tika iekļauta arī starptautisko tiesību argumentācija, ka Latvija saskaņā ar starptautisko tiesību normām nav gājusi bojā, bet tā arī vāciešu okupācijas pārvaldes laikā turpina pastāvēt kā tiesību subjekts. To Zemes pašpārvaldes ierēdņi darīja atklāti, ar dažādiem iesniegumiem vērstoties pie vācu civilpārvaldes.

Vācieši savu nostāju Latvijas valsts tiesību jautājumā nekad atklāti neizteica, kaut savas pozīcijas viņi bija noskaidrojuši. Latvijas iedzīvotāji bija klasificējami kā piederīgi ienaidnieka valstij, respektīvi, viņi tika uzskatīti par PSRS pilsoņiem. Tas reizē arī nozīmēja, ka visa manta un īpašums Latvijā bija bijis PSRS īpašums, kas ar okupāciju pārgājis vācu rokās. Vācijas reihs uzskatīja Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā par likumīgu un to esot atzinis par galīgu (pat *de jure* izpratnē), kaut deklaratīvi tas nekad netika izdarīts. Un šī nostāja beigu beigās palika nemainīga visu kara laiku.

³⁹ Īss pārskats par Latvijas Nacionālās komitejas nodibināšanu un tās darbību laikā no 1945. gada 20. februāra līdz 31. maijam, bez datuma. K. Kangeris privātkolekcija [dokuments Nr. 12].

⁴⁰ Par Kurzemes pārvaldes un Latvijas Nacionālās komitejas jautājumiem tuvāk sk.: *Kangeris, K.* SS protektorāts: vācu Kurzemes pārvalde no 1944. gada septembra līdz 1945. gada maijam. No: Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2006, ISBN 9984-9613-9-7, 79.–89. lpp.

⁴¹ Abi dokumenti atrodami avīzē *Latvju Balss*, 1945. 24. februāris, Nr. 13.

⁴² *Latvju Balss*, 1945. 3. marts, Nr. 15.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Kangeris, K.* Izvēles iespējas: "Jaunā Eiropa", padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un "lielā politika" kara gados (1941–1945). No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj. Latvija Otrajā pasaules karā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, ISBN 9984-601-98-6, 79.–94. lpp.
2. *Kangeris, K.* Latvijas Centrālā Padome – Latvijas valstiskās nepārtrauktības idejas uzturētāja? Referāts vienības "Austrums" sarīkojumā Rīgā 17.10.2013.
3. *Kangeris, K.* Latvijas valststiesiskie, pilsonības un materiālo vērtību jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1945). No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 137.–172. lpp.
4. *Kangeris, K.* Pilsonība un manta – tiesiskie un valststiesiskie jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1944): Latvijas tirdzniecības flote. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 547.–561. lpp.
5. *Kangeris, K.* SS protektorāts: vācu Kurzemes pārvalde no 1944. gada septembra līdz 1945. gada maijam. No: Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2006, ISBN 9984-9613-9-7, 79.–89. lpp.
6. *Kangeris, K.* Vācijas – PSRS un Zviedrijas – PSRS 1941. gada slepenie līgumi par Latviju/Baltijas valstīm. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 24. sēj. Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-09-3, 332.–340. lpp.
7. *Neiburgs, U.* Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945). Izpētes aktualitātes un rezultāti. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 235.–279. lpp.

Arhīvu dokumenti

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA)

1. Der Generalkommissar in Riga. 69. f., 1a. apr., 29. l.
2. Der Reichskommissar für das Ostland. P 70. f., 5. apr., 32., 56. l.

Bundesarchiv – Berlin (BA-B) (Vācijas Federālais arhīvs)

1. Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete. R 6. f., 5., 24., 58., 165., 167. l.
2. Reichskommissar für die Behandlung feindlichen Vermögens. R 87. f., 89., 90. l.
3. Reichskommissar für das Ostland. R 90. f., 4., 122. l.
4. Generalkommissar Riga. R 92. f., 45., 1281. l.

National Archives and Records Administration (NARA)

1. Internal Affairs of Latvia. M 1177. f., 17. rullis.

Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives (HI)

1. Feldmanis collection, Box 2.

K. Kangera privātarhīvs

1. Ģenerāldirektoru padomes sēžu protokoli (kopijas).
2. Ģenerāldirektora J. Mieža dokumenti.
3. Latvijas Nacionālās komitejas dokumenti (kopijas).

Publicētie dokumenti

1. *Ezergailis, A.* Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941–1945. What Did America Know? No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 5. sēj. Rīga, 2002, ISBN 9984-601-05-6, 335.–342. lpp.
2. Latvijas suverenitātes ideja liktengriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945. Sast. Vilis Samsons. Rīga: Zinātne, 1990, ISBN 5-7966-0671-9, dok. Nr. 26, 134.–136. lpp.
3. *Siliņš, L.* Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2001, ISBN 9984-643-36-0, 239.–251. lpp.
4. *Zemgals, B.* Dienās baltās nebaltās. Stāsts par Alfrēda Valdmaņa darbu tautai un tēvzemei. Ženēvā: Leonīds Zemgals, 1949, 155.–163. lpp.